

İSLAM'IN İLK YILLARINDA LİYAKAT İLKESİ

The Merit System in The Early Years of Islam

Dr. Nurullah GÜNGÖR*

Geliş Tarihi: 16.04.2019 Yayına Kabul Tarihi: 12.12.2019

Öz

Liyakat kavramı antik dönemlerden günümüze kadar kamu yönetiminin üzerinde tartıştığı ender konuların başında gelmektedir. Ancak söz konusu ilke bazı toplumlarda tam manasıyla karşılık bulamamıştır. Bunun en büyük nedenlerinden bir tanesi de hak ve adalet kavramlarının yeteri kadar içselleştirilememiş olmasıdır. Bu kargaşa çoğu zaman yönetim anlayışında güven zedelenmesi yaratmaktadır. Oysaki toplumsal nizamın gerçekleşmesi için liyakatin yönetimin tam merkezinde yer alması mutlak bir zorunluluktur. Özellikle Medine'de yeni bir toplumsal hareket gerçekleştiren İslamiyet nitelikli insan kaynağını ön plana çıkartarak önemli başarılar elde etmiştir. Bunu da tavizsiz uyguladığı liyakat ile gerçekleştirmiştir. Nitekim İslam dini bütünüyle hak ve adalet ilkesi üzerine kuruludur. Liyakat ise bu ilkelerin objektif bir yansımasıdır. Bu sebeple İslam yönetim anlayışında liyakatin var olması mutlak bir zorunluluktur. Dolayısıyla İslam'ın ilk yıllarından itibaren bu anlayışın toplum tarafından benimsenmesi için yoğun çaba sarf edilmiştir. Bu durumdan hareketle söz konusu makalede, İslam'ın nepotizm ile mücadelesi ve liyakate verdiği önem ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liyakat, Medine Sözleşmesi, adalet, nepotizm.

Abstract

The concept of merit is one of the rare subjects that public administration has been discussing since ancient times. However, this concept has not been fully understood in some societies. The most important reason for this is that the concepts of right and justice are not sufficiently adopted. This chaos often creates distrust towards management. However, social order is supported by merit. Especially in Medina, Islam has created a new society and qualified human resources. It has achieved success in this way. All this has been achieved through merit. Thusly Islam is established on the principle of justice and right. Merit is an objective reflection of these principles. For this reason, merit is an absolute necessity for Islamic administration. Accordingly, there has been a great deal of effort to interiorise this understanding from the early years of Islam. In this article, not only Islam's struggle with nepotism but also its attach importance to merit reviewed.

Keywords: Merit, Medina Charter, justice, nepotism.

* Kamu Denetçiliği Kurumu, Uzman, ngungor@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5972-5765.

GİRİŞ

Günümüzde modern anlamda liyakat kavramının Avrupa'da başlayan rönesans ve aydınlanma hareketleri ile kamu yönetiminde yer aldığı ifade edilse de kavramın nepotizme bir tepki olarak İslam'ın ilk yıllarında belirginleştiği öngörülmektedir. Bu ihtiyaç Arap kabilecilik anlayışının bir ürünü olan akraba kayırmacılığına karşı oluşmuştur. Hz. Peygamber (sav) ehliyet ve liyakate uygun olmayan akrabaların devlet işlerinde görev almasına hiçbir zaman onay vermemiştir. Hz. Peygamber'in bu uygulaması daha sonraki süreçte görevi devralan Raşid Halifeler döneminde de zaman zaman devam etmiştir. Dolayısıyla İslâm kamu hukuku açısından liyakat, hiyerarşik modellemelerde vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu kavram kişinin herhangi bir statü için gerekli olan tüm özelliklere layık olma durumu, nitelik ve yetenek olarak aynı şartlara haiz kişilerin eşit koşullarda değerlendirilme süreci¹ olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra liyakat sisteminde, kişilerin aynı görüşü paylaşması, aynı grup içerisinde yer alması, akrabalık bağları gibi durumlar ayırt edici bir özellik olarak kabul görmemektedir.

Öte yandan İslam'ın liyakate olan yaklaşımını daha iyi anlayabilmek için kavramın ortaya çıkmasındaki asli sorumlu nepotizmin oluşum sürecini ve doğurduğu sonuçları da ayrıca ele almak gerekmektedir. Nitekim İslam dini bireye yüklediği anlam açısından oldukça evrensel öğeler taşımaktadır. Bu öğeler bireyin toplum ile olan ilişkilerini düzenleyen kurallar silsilesi olarak karşılık bulmaktadır. Dolayısıyla söz konusu hususiyet hem bireyin hem de toplumun uyum içerisinde varlıklarını devam ettirebilmesi adına oldukça kayda değer bir izlenim yaratmaktadır. Bu husustan hareketle bir arada yaşama kültürünün önündeki en büyük engellerden olan nepotizm, kişinin gücünü ve yetkisini kullanarak kendi aile üyeleri içerisinde biri ya da birilerine avantaj sağlama durumu, ya da akraba kayırmacılık² olarak ifade edilebilmektedir.

İslam'ın birey ve toplum üzerinde bu kadar hassasiyet göstermesinin yegâne sebebi toplumsal nizamın sağlanmasına yönelik olarak geliştirilmiş bir yaklaşım-

¹ Ömer Demir, Mustafa Acar, (2002) *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, 3. Baskı, s. 268.

² <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nepotism> erişim 04/05/2019.

dır. Ancak günümüz ideolojik yapılarında “nepotizm”, İslam’ın bireylere yüklediği özel anlamı bertaraf edecek nitelikte kuvvetlenmiştir. Dolayısıyla nepotizm kavramı iki noktada kendisini göstermektedir. Birincisi, 21. yüzyılda nepotizmin dramatik bir biçimde hâlen varlığını sürdürmesi, ikincisi ise bu hususun bir sorun olarak kabul görmemesidir.

Buna mukabil salt liyakat kavramı tek başına bir bütünlük arz etmemektedir. Nitekim adaletin mutlak manada uygulandığı toplumlarda liyakat ilkesi pozitif olarak güçlü bir ivme yakalamaktadır. Dolayısıyla adalet mefhumunun etkin bir şekilde işlemediği toplumlarda liyakatin sağlıklı bir şekilde varlığından bahsetmek mümkün değildir. İnsanların bir arada yaşama kültürleri coğrafi olarak farklılık gösterse de adalet mekanizmasının işletilmesi noktasında hemen hemen her kesimde aynı nitelikte yaklaşımlar sergilenmektedir. İslam hukuku bu durumu “fitrat”³ olarak ele almaktadır. İnsan fitratı üzerine doğar, ancak çalışmadan, çaba sarf etmeden, koşulların gerekliliklerini yerine getirmeden istenilenin elde edilmesi pek tatbikî de mümkün değildir. İşte İslam hukuku bu duruma karşı da son derece etkin ve önemli bir kavram geliştirmiştir, buna “tevekkül”⁴ denilmektedir.

Kuran-ı Kerim’de Allah “emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder”⁵ ayeti kerimesi ile hangi tür makam, görev, mevki olursa olsun salt liyakat ilkesinden ayrılmadan, İslam ahlakı çerçevesinde konumlanan, adaleti temel alan bir model anlayışının mutlak bir vazife olduğu aşikardır. İslam dini hem ibadet hem de hukuk boyutu ile insan yaşamının sınırlılıklarını belirlemektedir. Bu belirleme süreci adalet ve hakkaniyet düzleminde var olmaktadır. Bu sebeple hakkı gözetmek, adaleti tesis etmek, insanlar arasında eşitsizliği gidermek, sınıfsal ayrımcılığın önüne set çekmek İslam dini içerisinde yer alan temel ibadetlerdendir.

Bu hususlardan yola çıkarak makalede, İslam’ın ilk yıllarında akrabaya ve arkadaşaya iltimasa karşı geliştirilen argümanlar, adil yaşam biçiminin toplum tarafından benimsenmesi ve liyakatin kamu yönetiminde bir ilke haline getirilmesi süreci ele alınmaktadır.

³ “İnsanın doğuştan sahip olduğu bütün özellikleri”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fitrat> erişim 30/04/2019.

⁴ “Allah’a güvenip dayanma”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevekkul> erişim 30/04/2019.

⁵ Nisâ Suresi-58

1. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE LİYAKAT

Hız. Peygamber, yalnızca İslam'ı tebliğ etmekle kalmamış insanların bir arada huzur içerisinde nasıl yaşamaları gerekliliği konusunda da topluma örnek olmuştur. Liderliği o dönemin Arap coğrafyasında oldukça etkin bir şekilde karşılık bulmuştur. Bu durumun en bariz örneği hicret ve akabinde gerçekleştirilen Medine Vesikasıdır. Bu süreçte Hız. Peygamber adalet ve liyakat ilkesini Arap toplumuyla etkin bir şekilde tanıştırmıştır. Bu ilkelerin o dönemin toplumunda güçlü bir şekilde uygulanması birçok kültürden insanın bir arada yaşadığı Medine'de muhtemel bir karşılıklığın da önüne geçmiştir.

1.1. Medine Vesikası ve Liyakat

Medine'ye hicretten sonra İslam topluluğu bir devlete dönüşmeye başlamıştır. Bu süreç içerisinde kabile toplumundan düzenli bir yapıya dönüş söz konusu olmuştur. Bu yapı da bir müddet sonra sistematik kurumlar oluşturmuş ve dolayısıyla devlet olmaya dönük atılan ilk adım gerçekleşmiştir. Bu devlet olma anlayışı da peşi sıra kamu görevine haiz nitelikte insan kaynağı gerektirmiştir ki, bu durumda da liyakat ilkesi re'sen gün yüzüne çıkmıştır.

Ancak, İslam öncesi Arap toplumunda sistematik bir kurum anlayışına rastlamak pek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla İslam yönetim anlayışı bu sistemi getirenken aynı zamanda da Arap kabilecilik anlayışına da yeni bir açılım sağlamıştır. Bu reformist yaklaşım ile İslam'da "monolog" bir anlamlar bütünü kabullenilmeyerek, "diyalog"u ön plana alan bir sistemler silsilesi benimsenmiştir. Yalnız bu tür sistematik ve düzenli sistemlerin toplumsal barış ve huzuru sağlayabilmeleri için bütünsel bir kimlik edinimine ihtiyaç duyduğu da muhakkaktır. Bu türden kimlik edinimleri ise uzun ve meşakkatli bir süreç sonunda ancak gerçekleştirilebilecek bir hususiyettir. Öte yandan İslam'ın hızla gelişip yaygınlaşma süreci doğal olarak tüm bu sistemlerin kısa bir süre içerisinde kök salmasına olanak tanımıştır.

Bu sistemde devletin yönetim aygıtlarında varlığını etkin ve nüfuzlu bir şekilde yürütebilmesi ve halk arasında mutlak adaleti sağlması temel bir şart olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Hadid Suresi 25 inci ayeti kerimede Allah, Peygamberlerin dünyada adaletin sağlanması için gönderildiğini buyurmaktadır.

Hız. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra oradaki ahali ile ilk toplumsal sözleşme olarak kabul ettiğimiz Medine Vesikası'nı yürürlüğe koymuştur. Bu vesika, insanların birbirlerinin hak ve hukukuna riayet etme noktasına gereken saygıyı ve hürmeti göstermeleri üzerine kurulmuştur. Vesikanın bir maddesinde şu hüküm bulunmaktadır. "Müminler birbirinin mevlâsıdır. Bu sebeple, zayıf, kuvvetli ayrımı yapılmadan hepsi korunacaktır", "Takva sahibi müminler, toplumda suç işleyen yahut fitne çıkarmak kastı taşıyan kişilere karşı, o kişi çok yakınları da olsa, birlikte hareket edeceklerdir."⁶ Bu vesikadan da anlayacağımız üzere Hız. Peygamber İslam dininin temeli kabul edilen adalet ilkesini yaşamın her alanında uygulayarak İslam toplumunun eşitlik ve hakkaniyetten şaşmaması noktasında bildirimlerde bulunmuş ve kendi yaşayışı ile örnek olmuştur. Günümüz müktesebatlarında hali hazırda birçok yasa "Medine Vesikası"nın toplumsal barışı tesis eden adalet odaklı anlayışını yansıtmakta güçlük çekmekte, uygulamada ise ciddi anlamda yetersizlikler görülmektedir.

Medine vesikası ile kabilelerin kendi kural koyma ve gerçekleştirme hükümleri ortadan kaldırılarak merkezi idarenin düzenlemelerinin herkesi bağlayıcı nitelikte olması sağlanmıştır. Bu şekilde merkezi idare tek yetkili konuma gelmiştir. Yine bu süreç içerisinde halk arasında meydana gelen ihtilafların çözümü için Hız. Peygamber yetkili kılınmıştır. İnsanlar arasında bir uyuşmazlığın giderilmesi noktasında yalnızca içinde bulunulan çağ değil ileriki yıllarda da meydana gelebilecek uyuşmazlıklar için prensipler ortaya konulmuştur. Bu sebeple Medine'de topluma ilişkin gerçekleştirilen düzenlemeler İslam alemi için oldukça önemli anlamlar barındırmaktadır.⁷

Hız. Peygamber Medine'de yalnızca toplumsal düzeni kurmakla kalmamış, aynı zamanda Medine'de İslam çatısı altında kurulan örnek devlet modelini de tüm insanlığa anlatmak için elçiler görevlendirmiştir. Bu elçilerin asli vazifesi gerek İslam dinini anlatmak gerekse de Medine devletini tanıtmaktır. Ancak burada da liyakat ilkesi ön palana çıkmış ve elçi seçiminde oldukça titiz davranılmıştır. Hız. Peygamber gönderdiği elçinin mutlaka gittiği ülkenin dilini bilmesini ve İslami konularda ehil olmasına önem vermiştir.⁸

⁶ Nevzat Köseoğlu, (2013), **Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türkler'de İslam'da ve Osmanlı'da Devlet**, Ötüken Yayınları, 3. Baskı, Ankara, s.49.

⁷ İbrahim Sançam, **Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 10. Baskı, Ankara, s. 301.

⁸ Sançam, a.g.e., s.309-310.

1.2. Hz. Peygamber Döneminde Kamu Görevlilerinin Atamaları

Hz. Peygamber döneminde görev talep edilmemiş görev verilmiştir. Çünkü dinen, mala ve mevkiye düşkünlük şiddetle kınanan ve dinen haram olan bir hükümdür. Bir hadisi şerifinden Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. “*Mala ve mevkie düşkün bir adamın dinine verdiği zarar, bir koyun sürüsünün içine salıverilmiş iki aç kurdun o sürüye verdiği zarardan daha büyüktür.*”⁹

Bu şekilde İslam'da yönetim anlayışının temellerini Hz. Peygamber tüm yöneticilere ve yönetici adaylarına kesin ve kati bir suretle ifade etmiştir. Tüm atamalarında bu hususiyete dikkat etmiş nepotizmin İslam ile anılmasına müsaade etmemiştir. Arap toplumlarında kabilecilik ve güçlü akraba bağlarının ön planda olduğu düşünüldüğünde bu durumun ne kadar zor ve münhasır bir konu olduğu ortadadır. Ancak Hz. Peygamberin adaletli yönetim anlayışı bu zorluğun üstesinden gelmiş ve toplumda oldukça etkin bir karşılık bulmuştur. Hz. Peygamber döneminde “âmil” olarak adlandırılan kamu görevlileri söz konusudur. Bunlar şu anki ifadeyle çoğunlukla vali¹⁰ olarak ifade edilebilen, buldukları bölgede idari anlamda bütünlüğü sağlayan, iyi yönetim ilkelerinin halka adil ve eşit bir biçimde ulaştırılmasını hedefleyen atanmışlardır. Bu görevliler, hem merkezi hem de yerel yönetiminin koordinasyonunu temellendiren oldukça etkin bir yönetim anlayışı sergilemekteydiler.¹¹

Diğer yandan, İslam öncesi Arap toplumlarında kabile liderlerine güçlü bir saygı duyulduğu aşikardır. İslam sonrasında da yine yöneticiye aynı derecede bir saygı duyulduğu gözlemlenmektedir. Ancak arada ciddi bir fark vardır; o da şudur. İslam öncesi yöneticiye duyulan saygı korkudan ileri gelmektedir. İslam sonrası yöneticiye duyulan saygı ise sevgidendir. Bu durum Arap toplumlarında daha önceden hiç yaşanmamış bir konudur. Buna rağmen Hz. Peygamber, halka sevginin gücünü benimseterek korku ile yönetilen toplumların eninde sonunda yok olmaya mahkûm olacağını, sevgi ile yönetilen toplumların ise ilelebet varlığını muhafaza edeceğini göstermiştir ki, bu durumun en bariz örneği küçücük bir kabile toplumundan günümüz İslam toplumuna uzanan süreçtir.

⁹ Tirmizi, Zühd, 43

¹⁰ Âmillerin yereldeki temsilcilerine ise emir adı veriliyordu.

¹¹ Şehba Yazıcı, (2018) “Hz. Peygamber Döneminde Âmillik”, İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı:3, s.52.

2. HZ. EBU BEKİR DÖNEMİNDE LİYAKAT

Hız. Peygamberin vefatından sonra Müslümanlar arasında bir endişe hasıl olduğu muhakkaktır. Derin bir üzüntüyle beraber bundan sonraki sürecin nasıl olacağı, o güne kadar yapılan reformların devam edip etmeyeceği, güç kazanan ve belli bir perspektife erişen İslamiyet'in nasıl yönetileceği gibi konular insanın doğası gereği zihinlerdeki yerine almıştır.

Şöyle ki, Hız. Peygamber'in vefatı ile henüz naaşı defnedilmeden devlet başkanlığı konusu alevlenmiştir. Ensar ve muhacirler arasında yöneticinin kimden olacağı hususu ciddi anlamda kulislere neden olmuştur. Bu durumdan da görüleceği üzere, Arap kabilecilik anlayışı halife seçiminde tekrardan alevlenmiş ve İslam'ın özellikle karşısında durduğu, sınıf ve akraba kayırmacılığı yine baş göstermeye başlamıştır. Her kabile konuyu kendi açısından değerlendirmiştir, doğal olarakta rasyonellikten uzak bir tutum sergilenmiştir.¹² Bu süreçte Ensar Beni Sa'ide çardağında halifenin seçimi için bir araya gelinmiştir. Ancak bu toplantı Muhacirlerin bilgisi dışında yapılmıştır. Daha sonra bu toplantıya Uveym b. Said'in Muhacirleri bilgilendirmesi üzerine iştirak etmişlerdir. Muhacirler henüz toplantıya iştirak etmeden Ensar, Hazreç'lerdren Sa'd b. Ubade'yi halife seçme konusunda ittifaka varmışlardır. Gerekçe olarakta Ensar'ın İslam'ı ilk kabul eden taraf olduğu, Kureyş'in Hız. Peygamber'e yaptığı zulüm karşısında Hız. Peygamber'in yanlarında olduklarını, İslam'ın ilerlemesine önemli katkılarının bulunduğunu, Kur-an'ı Kerim'de Ensar kabilesinden vezirler diye söz edildiğini, Hız. Peygamber'in Ensar hakkında övgü dolu ifadelerinin bulunduğunu belirterek halife seçiminin kendi hakları olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹³

Netice itibarıyla bu toplantıda Ensar'ın büyük bir bölümü Sa'd b. Ubade'ye rağmen Hız. Ebu Bekir'e biat etmişlerdir.¹⁴ Bu biatın en önemli anlarından bir tanesi de Hız. Peygamber'in ifade ettiği söylenen "İmamlar Kureyştendir" hadisidir. İslam tarihi boyunca kimi zaman bu hadisin tevatür olduğu söylene de halife seçiminde İmam'ın Kureyşten olması gerektiği hususu bir ön şart olarak değer-

¹² Ahmet Akbulut, (2016) *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı*, Otto Yayınları, Ankara, s.64.

¹³ İsrail Balcı, (1999) "Hz. Ebû Bekr Döneminde İç Siyaset ve İdare", *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 185-215 s.186-187.

¹⁴ Akbulut, a.g.e., s. 59.

lendirildiği de olmuştur.¹⁵ Hz. Ebu Bekir'in halife seçimine ilişkin Hz. Ömer bu durumu şöyle ifade etmiştir. "O gün, içinde bulunduğumuz durumda Ebu Bekir'den başkasına biat etmekten daha hayırlısı yoktur"¹⁶ demiştir.

Her ne kadar Hz. Peygamber İslam dini ile beraber bir sistem oluşturma gayreti ve çabası içerisinde olmuş olsa ve işleyen bir devlet düzeni bırakmış olsa da Arap kabilecilik anlayışı halife seçiminde kendisini göstermiştir. Bu süreçte sık sık aşiretçilik anlayışının izleri görülmektedir. Bu durumu Ensar'ın Evs ve Hazrec olarak birbirine üstünlük kurma çabaları, Sa'd. b. Ubad'e'nin aşırı kabilecilik yaklaşımı önemli birer kanıttır.¹⁷Tüm bu kargaşa sonunda hilafete geçen Hz. Ebu Bekir, ne kadar doğru bir tercih olduğunu o dönemin iki büyük devleti olan Bizans ve Sasani imparatorluklarına karşı devletini savunarak göstermiştir. Bu durumun büyük bir hayranlık ve takdir topladığı da muhakkaktır.¹⁸ Hz. Peygamber döneminde atanan valiler, Hz. Ebu Bekir döneminde de aynen korunmuştur. Gereklik halinde ise yeni valiler atanmıştır, Muhacir b. Ebu Ümeyye Yemen'deki Ridde hareketleriyle oldukça önemli başarılar elde etmiş ve vali olarak atanmıştır.¹⁹

3. HZ. ÖMER DÖNEMİNDE LİYAKAT

İyi bir yönetici olmanın en önemli şartlarından bir tanesi de kapsamlı ve donanımlı olmaktır. Hz. Ömer İslam dinine etraflıca hakim, müfessir, muhaddis ve aynı zamanda da bir fıkıhçıydı.²⁰ Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen uygulamalar, bugün gelişmiş ülkelerin dahi halen bir standarda kavuşmuş değildir. Hz. Ömer gerek devlet yönetimi gerekse de bireyler ve toplum nazarında oldukça önemli icraatlar gerçekleştirmiş, adaleti ve uygulamalarıyla İslam'ın hedef olarak belirlediği ilkeleri yaşatmıştır.

¹⁵ Ali Bakkal, (2005) *Ebü Bekir'in Halife Seçilmesinde "İmamlar Kureys'tendir" Hadisinin Rolü Üzerine*, İSTEM, yıl:3, sayı:6, ss.87-104. s. 87.

¹⁶ Balcı, a.g.m., s. 188.

¹⁷ Mehmet Şimşir, (2005), "Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Divan Teşkilatı", İSTEM, Yıl:3, Sayı:6, ss.265-290, s.268.

¹⁸ Muhammed Hamidullah, (2013) *İlk İslam Devleti*, çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, s.67.

¹⁹ Halide Aslan, *İslam Tarihi II*, <https://acikders.ankara.edu.tr/> erişim 10/05/2019.

²⁰ Ömer Cidde, (2017) "Hz. Ömer'in Yönetim İlkeleri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/2, cilt:4, sayı:7 ss.141-157, s. 143.

3.1. Hz. Ömer Döneminde Kamu Görevlilerinin Atamaları

Hz. Ömer memurların tayini ve ataması konusunda oldukça hassas davranmış ve üzerinde titizlikle durmuştur. Bir memurun atanmadan önceki tüm mal varlığını tespit ve tahlil etmiş ve memuriyeti son erdikten sonraki mal varlığı ile karşılaştırmıştır. Bu şekilde devletin ödediği yasal maaş dışında herhangi bir menfaat elde edip etmediğinin kontrolünü yapmıştır.²¹ Memurun ataması yapıldıktan sonra kendisine bir talimatname verilmiş ve görevinin gereklilikleri hatırlatılmıştır. Daha sonra bu talimatname memurun atandığı yerde halka da okunmuştur.²² Görevinin gerektirdiği ilkeleri yerine getirmeyen memura karşı şikâyet hakkı her daim olmuştur. Bu şikâyet gerekirse halifeye kadar ulaşmıştır. Hz. Ömer, atadıkları valilerle ilgili bazı şartları da kesin bir dille ifade etmiştir. Bunlar gösterişli giyecekler giymemeleri, pahalı yiyecekler yememeleri, hiçbir ihtiyaç sahibi insana kapılarını kapamamaları yönündeki talimatlardır.²³

Hz. Ömer memurları tayin ederken şu konuşmayı yapmıştır.

“Sizi, saltanat sürmek, tahakküm ve tasallut etmek için tayin etmedim. Siz hidayet rehberi olacaksınız. Herkes size uyacaktır. Müslümanların haklarını koruyorsunuz. Onları kötülemeyiniz ki, zillate uğramasınlar. Onlar haksız yere methetmeyiniz ki şımarmasınlar. Kapılarınızı yüzlerine kapamayınız ki kuvvetliler zayıfları ezmesin. Kendinizi Müslümanlardan üstün görmeyiniz ki haksızlığa uğramasınlar.”²⁴ Bu konuşmadan anlıyoruz ki, idarenin görevi halkı eşit ve adil bir şekilde yönetmek, liyakatten şaşmamak, haksızlık ve zulüm karşısında yönetimin şefkatli kudretini hissettirmektir.

Tüm bu atamalar gerçekleştiikten sonra, denetleme mekanizması da etkin bir şekilde çalışmıştır. Bu denetim süreci iki türlü olmuştur, birincisi hilafet makamından görevlendirilen yetkili idarenin iş ve eylemlerinin İslam’ın emir ve yasakları uygun gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği, ikincisi de halk tarafından yapılan şikâyetlerin yerinde tespit ve denetimi noktasındadır. Konuya ilişkin olarak söz konusu şikâyetlerin yerinde değerlendirilmesi için Muhammed b. Mesleme’nin

²¹ Ali Muhammed Sallabi, (2008) **II. Halife Hz. Ömer**, çev. Mehmet Akbaş, İstanbul: Ravza Yayınları, s.407.

²² İbrahim Sarıçam, (2015), **Hz. Ömer**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 117.

²³ Ali Muhammed Sallabi, **II. Halife Hz. Ömer**, s. 407.

²⁴ Sarıçam, **Hz. Ömer**, s. 117.

müfettiş olarak tayin edildiği bilinmektedir.²⁵ Öte yandan, kişiler karakter olarak ne kadar adil ve hakkaniyetli olurlarsa olsunlar var olan sistemin dışında kendilerine bir yer bulmaları pek mümkün görünmemektedir. Bu durumun o yüzyıl içerisinde farkında olan Hz. Ömer son derece reformist bir düzenleme yoluna gitmiş ve İslam'ın özünde muhafaza ettiği hususları temel alarak sistem içerisinde yenilikçi ve insan odaklı kurumları hayata geçirmiştir.

Bunlardan bazıları şunlardır:

- 1-Devlet hazinesi kurulmuştur.
- 2-Bağımsız mahkemeler oluşturulmuştur.
- 3-Halkın huzur ve refahının sağlanması için gece nöbetçileri görev almıştır.
- 4-Kimsesiz ve yardıma muhtaç çocukların bakımı ve eğitimi üstlenilmiştir.
- 5-Hiçbir ayrımcılık yapmadan, Yahudi ve Hıristiyanlardan yoksul olanlara maaş ödenmiştir.
- 6- Okulların kurulması ve öğretmenlere maaş ödemesi gerçekleştirilmiştir.
- 7-Miras paylaşımı hususunda gerekli kontrol ve düzenlemeler yapılmıştır.
- 8-Arazi paylaşımı noktasında adalet sağlanmıştır.
- 9-Büyük toprak parçaları vilayetlere ayrılmıştır.
- 10-Yönetici Emirü'l Mümin unvanı ile anılmıştır.²⁶

Toplum içerisinde yöneticinin haksız menfaat elde etmesi ve içinde bulunduğu konumdan yararlanarak kazanç sağlaması muhtemel bir toplumsal huzursuzluğun ana nedenidir. Bu konuya en güzel örnek Hz. Ömer'in yaşamındaki şu örnektir. Divanı kurduktan sonra maaş hak edişi olanları kaydetmeye başladığı anda, toplumun ileri gelenleri öncelikle Hz. Ömer'in kendi adını yazmasını istemişler, ancak O bunu kati suretle reddetmiştir.²⁷ Çünkü O, toplumda fitneye yol açacak her durumdan uzak durmayı yöneticinin asli vazifesi olarak görmüştür.

²⁵ Sarıçam, **Hz. Ömer**, s. 117.

²⁶ Allame Şibli Numani, (2015) **Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, çev: Prof. Dr. Talip Yaşar Alp, İstanbul: Mahya Yayınları, s. 376-377.

²⁷ Cidde, **Hz. Ömer'in Yönetim İlkeleri**, s. 145.

4. HZ. OSMAN DÖNEMİNDE LİYAKAT

Hız. Osman devrini tıpkı Hız. Ömer dönemi gibi idarenin aynı hızda geliştiği bir süreç olarak tanımlanması yerinde olmayacaktır. Bu dönem daha çok hilafet kavgalarının hüküm sürdüğü bir süreç olarak ele alınmaktadır. Ancak, Hız. Osman döneminde idarenin iş ve işleyişine ilişkin bazı önemli noktalar vardır ki, bunlar günümüz İslam dünyasının içinde bulunduğu konjonktürel yapıyı analiz ederken oldukça önemli ipuçlarını bizlere sunmaktadır. Hız. Osman öncesi halifeler döneminde ekonomik ve sosyal anlamda istikrarlı bir büyümeden söz edilebilmektedir. Hız. Osman döneminde ise başlarda her ne kadar bu gelişim devam etse de bir müddet sonra kayda değer bir biçimde gerileme başlamıştır.²⁸ Yine de bilinmelidir ki, bu dönemde her ne kadar İslam alemi açısından bazı olumsuz hadiseler yaşanmış olsa da bu durum İslam'a karşı açık bir manipülasyona sebebiyet vermek için kullanılmaya da gayet müsait bir husus olup, söz konusu duruma ilişkin gerçeği yansıtmayan bilgi kirliliği de mevcuttur.

Diğer yandan o dönemde, İslam'ın emir ve yasaklarına tam manasıyla uygun hareket etmeyen bir isim ön plana çıkmaktadır. Bu kişi, birçok kesimin eleştirisine konu olan, İslam'ın inşa sürecinde gerçekleştirilen reformlar ile hayata geçirilen halkla bütünleşme hareketinden uzak bir portre çizen Muaviye'dir. Kendisi Hız. Osman'ın hilafete geçmesi ile tüm Suriye'nin Valisi olarak geniş bir yetkiyle donatılmıştır. Muaviye aynı zamanda Hız. Osman'ın da akrabasıdır. O ana kadar kayda değer hiçbir şekilde akraba ataması yapılmayan İslam dünyası için bu oldukça dikkat çekici bir durumdur. Muaviye'nin geniş yetkilerine karşı çıkanların başında Hız. Peygamber ile birçok savaşta yan yana mücadele etmiş, İslam'ın yayılmasında oldukça önemli katkıları olan Ebu Zerr²⁹ gelmektedir. Ebu Zerr İslam geleneğinde akraba kayırmacılığı yapılamayacağını bunun hem Kuran-ı Kerim'de hem de Hız. Peygamber'in söz ve davranışlarıyla anlamanın pek tabii mümkün olacağını defalarca vurgulamıştır. Bu konudan duyduğu rahatsızlığı zaman zaman Hız. Osman'a iletmiş olsa da etkin bir cevap alamamıştır. Bunun üzerine Ebu Zerr Şam'a Muaviye'yi görmeye gitmiştir. Ancak gördüğü manzara karşısında derin üzüntü duymuştur. Muaviye oldukça gösterişli ve şatafatlı bir

²⁸ Ahmet Güzel, "Muaviye ve Hız. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebü Zerr el-Ğifârî", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 3, ss 43 – 68 s. 47.

²⁹ Ebu Zerr ile ilgili şu hadisi şerif nakletmiştir. "Şu gök kubbenin altında ve yeryüzünün üstünde Ebü Zer'den daha doğru sözlü kimse yoktur." (Tirmizi, Menâkıb, 35)"

saray³⁰ yaptırmıştır. İslam'ın sınıfsal eşitlik ilkesine göre bu tür sarayların yapılması kabul edilemez olarak gören Ebu Zerr Muaviye'ye şu sözleri sarf etmiştir. "Eğer bunu Allah'ın malından yaptıysan bu bir hıyanettir. Kendi malından yaptıysan bu bir israftır" demiştir.³¹

Ali Şeriatî'ye göre bu olaydan sonra Ebuzer mescide doğru gitmiştir, Ebuzer'i tanıyan bilen Müslümanlar ona bölgenin Valisi Muaviye hakkında şikayetlerde bulunmuşlardır. Maaşlarını alamadıklarını, geçimde güçlük yaşadıklarını söylemişlerdir. Bu şikayetleri duyan Ebuzer Müslümanlara şöyle seslenmiştir. "Öyle olaylar yaşandı ki ben hâlâ bir şey anlamış değilim. Allah'a and olsun ki bu amellerin ne Allah'ın kitabında ne de Peygamber'in davranışlarında hiçbir yeri yoktur. Vallahi görüyorum ki hak ortadan kalkmış, bâtıl canlanmış. Yalancılık doğruluğa yeğ tutulmuş, düzensizlik ortaya çıkmıştır."³² Fıkhi açıdan da Tevbe suresini delil göstermiştir. "Ey iman edenler! Haberiniz olsun ki, haham ve rahiplerin birçoğu insanların mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan çevirirler. Altını ve gümüşü hazineye tıkıp da onu Allah yolunda harcamayanlar ise, işte onları elem verici bir azap ile müjdele!"³³

O zamana kadar tüm Müslüman idareciler İslam'ın özüne uygun olarak sade bir yaşam tarzını benimsemiş ve kapılarını daima halka açık tutmuşlardır. Ancak Ebu Zerr, Muaviye'nin kapısında bekçileri görmüştür. Daha sonra Muaviye ile görüşen Ebu Zerr bir ürperti daha yaşamıştır ki, gerek Muaviye gerekse de etrafındaki üst düzey olarak atadığını düşündüğü kişilerin ipekten şatafatlı elbiseler giydiğine şahit olmuştur. Ebu Zerr tarafından Muaviye'nin şatafatlı hayatına karşı gösterilen tepkiye binaen Muaviye, Ebu Zerr'i halk arasında fitne ve fesat çıkartmakla suçlamış ve zenginlik karşıtı olarak göstermiştir.³⁴ Oysa İslam dininde idarecinin yegâne görevi halktan kopmak değil halk ile iç içe yaşamak ve insanların içinde yaşadığı sorunu ve problemleri yerinde ve etkin bir şekilde çözmektir. Çünkü İslam'a göre bir idareci asla ve kat'a kendisini halktan üstün görememekte ve görmeye niyet eder bir davranışta dahi bulunamamaktadır.

³⁰ el-Hadrâ Sarayı.

³¹ Güzel, **Muaviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Gıfârî**, s. 48

³² Ali Şeriatî, (2015) **Ebuzer**, Fecr Yayınları, çev: Abdullah Yegin, Ankara, s. 121.

³³ Tevbe 9:34, Elmalılı Hamdi Yazır, **Kur'an-ı Kerim Yüce Meali**, sadeleştiren Kasım Yayla, Merve Yayınları, İstanbul.

³⁴ Ahmet Akbulut, **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı**, s.149.

Gerek Hz. Peygamber'in sünnetinden ve gerekse de daha sonraki Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hilafetinden anlıyoruz ki, İslam'da yönetici lüksten ve şatafattan koşulsuz ve şartsız uzak durur. Çünkü lüks ve şatafat yöneticiyi halktan koparacak ve onu bir üst sınıfa taşıyacaktı. Oysa İslam dininde sınıf veya toplumsal katman diye bir husus bulunmamaktadır. Bütün sistem herkese her türlü imkân ve faydanın eşit ve adil bir şekilde pay edilmesi üzerine kuruludur. Bu sistemin dışına çıkanlar İslam'ın evrensel manada tüm insanlığa verdiği mesajı ya yeteri kadar anlayamamış ya da kendi menfaatleri doğrultusunda İslam dinini kullanarak çıkar sağlama hedefi gütmüşlerdir.

5. HZ. ALİ DÖNEMİNDE LİYAKAT

Hz. Ali dönemi, Hz. Osman'ı şehit edenlerin tespit edilebilmesi amacıyla yoğun ve çalkantılı bir şekilde başlamıştır. Bu süreç içerisinde İslam toplumu siyasi anlamda istikrarsız bir dönemin içine girmiştir. Kimileri gerçek manada Hz. Osman'ın şehit edilmesinin derin bir üzüntüsünü yaşarken, kimileri de Hz. Ali'ye biat etmeyerek bu durumu siyasi bir malzeme haline getirip iktidara el koyma gibi gizli ajandalar geliştirmişlerdir. Bu durumdan kaynaklı olarak bir kargaşa hali hasıl olmuştur. Cemal ve Siffin savaşları yaşanmış ve Müslümanlar arasında ciddi bir kaos oluşmuştur. Bu sebeple Hz. Ali döneminde daha çok idari yönetim anlayışından ziyade siyasi düzlem üzerinde açılımlar söz konusu olmuştur.³⁵ Konumuz açısından ele alındığında Hz. Ali'nin hilafetinin Şam Valisi Muaviye tarafından tanınmaması ve bunun sonucu olarak Hz. Ali'ye muhalif birçok kesiminde Muaviye'den güç alarak iktidarı sarsma girişimleri büyük önem arz etmektedir.³⁶

Sunni ve Şii kaynaklarda Hz. Ali'nin ilmi olarak zirvede olduğu hususu sıkça ifade edilmektedir. Özellikle İslam hukuku alanındaki bilginliği ve yetkinliği tartışma götürmez bir gerçekliktir. Bu durumun yanı sıra, tasavvufi ve kelami konularda önemli temellendirmeleri bulunan ve tefsir ilminin de önemli şahsiyetlerinden kabul edilmektedir.³⁷ Hz. Ali yönetim anlayışında nevi şahsına münhasır yöntemler geliştirmiştir. Atadığı valilere mutlak suretle uymaları gereken

³⁵ Şimşir, a.g.m., s. 248.

³⁶ Akbulut, a.g.e. s. 174.

³⁷ Abdulvahap Yıldız, (2007) "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Hz. Ali'nin Şahsiyeti", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (18), ss. 129-139, s. 131.

kuralları hatırlatır, onlara nasihatler verir ve bunları uygulamalarını istemiştir. Yetkin ve donanımlı kişileri kadı olarak atamış, başarılı olanları ise terfi ettirmiştir. Ayrıca zaman zaman kadıları da sınava tabi tutmuştur.³⁸

“Hz. Ali, Mısır’a vali tayin ettiği Malik bin el-Haris el-Eşter’e yazdığı emir-namede adalet mefhumundan bahsederken şöyle der “Nefsin hakkında, sana yakınlığı olanlar hakkında, tebaan arasında kendilerine meyil beslediğin hakkında, Allah’a ve Allah’ın kullarına karşı adaletten kat’iyyen ayrılma. Şayet böyle yapmazsan zulmetmiş olursun. Hâlbuki Allah’ın kullarına zulmedenin, Allah’ın kulları adına davacısı Allah’tır.”³⁹ Bu mektupta açıkça görülmektedir ki, O adil bir yönetim anlayışının toplumun tüm kesimlerine yaymak adına adam kayırmacılıktan uzak durulması gerekliliği hususunu atadığı valiye koşulsuz şartsız emretmektedir. Bu husus İslam’ın ruhunu yansıtan önemli bir süreçtir.

Yine Hz. Ali ordusunun başına bir adam tayin edeceği vakit ona şu öğüdü bildirmiştir. “Sonunda mutlaka karşılaşacak olduğun, Allah’tan korkmanı tavsiye ederim. Senin için Allah’tan gayri son durak yoktur. O, hem dünyaya hem de ahirete maliktir. Edası için gönderildiğin vazifeye sarıl, seni Allah’a yaklaştıracak olana yapış. Çünkü dünyada yapıp da bıraktıklarını Allah’ın yanına vardığında hazır bulacaksın”.⁴⁰ Burada da Hz. Ali, hangi olay ya da durum ile karşılaşır-san karşılaş Allah’ın emir ve yasaklarına uygun hareket et, haktan ayrılma, batıla sapma, seni yanlış yola sevk edebilecek nefsinle mücadele et, Kuran-ı Kerimden ayrılma, Hz. Peygamber’in örnekliğini vazifende mutlak suretle uygula demektedir. Çünkü kendisi de böyle yapmıştır.

³⁸ Ali Fuat Gökçe, “Devlet Adamı Hazreti Ali’nin Yönetim ve Adalet Anlayışı”, http://www.assam.org.tr/document/Devlet_Adamı_Hz_Ali_nin_Yonetim_ve_Adalet_Anlayisi.pdf erişim, 11/04/2019.

³⁹Abdulkerim Zeydan, (1995) İslam’da **Ferd ve Devlet Münasebetleri**, Kayhan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Eylül 1995, s. 18.

⁴⁰ Zeydan, a.g.e., s. 39.

SONUÇ

Liyakat İslam kamu hukukunun öngördüğü çerçevede mutlak bir zorunluktur. Nitekim yaşamın her alanında adalet mefhumunun koşulsuz şartsız uygulanması da İslam'da temel bir ibadettir. Bu durumdan hareketle, İslam'ın ilk yıllarından itibaren hakkaniyet her daim ön planda tutulmuş, toplumsal hayata karşı sade ve minimalist bir yönetim ve yönetici anlayışı hakim kılınmıştır. Bu türden bir yönetim anlayışı hem liyakati ön plana çıkartmış hem de toplumsal barışa istikrarlı bir biçimde katkı sağlamıştır. Ancak İslam dininin çatısı altında yönetimlerini sürdüren idareciler liyakat ilkesini uygulama noktasında türlü zorluklar ile de mücadele etmişlerdir. Kalıpsallaşmış Arap kabileciliği gibi önemli unsurlar bu zorlukların başında gelmiştir. En bariz örneği, halife seçimi gibi devletin tüm politika ve siyasetini belirleme yetkisine haiz önemli kişileri seçerken yaşanan kargaşada görülmüştür.

Öte yandan, liyakat ilkesinin İslam dini içerisinde kati bir gereklilik olduğu hususu Hz. Peygamber'in âmil atamalarından, Hz. Ebu Bekir'in yeniden alevlenebilecek bir kabile savaşının önüne geçmek için en zor zamanda hilafete geçmesinden, Hz. Ömer'in İslam adalet anlayışını toplumun her kesimine yaymasından ve atadığı kamu görevlilerini liyakat ilkesine göre seçmesinden, Hz. Osman'ın İslam toplumunda bir kaosun önüne geçmek için gerçekleştirdiği stratejilerden, Ebu Zerr'in Muaviye ile olan diyaloglarından, Hz. Ali'nin Müslümanlar arasında bir iç savaşını önlemek için yaptığı fedakârlıklardan ve inovatif yönetim düsturundan anlaşılabilir.

Tüm bunlardan hareketle görebiliyoruz ki, İslam dini önemli bir değerler bütünüdür ve ibadet, davranış ile bütünleştiği takdirde nihai hedefine ulaşır. Bu sebeple adalet dairesi altında liyakatin tüm toplum kesimlerine eşit bir şekilde yayılması yöneticinin asli vazifesidir. İslam çatısı altında temsil edilen makamlar toplumun huzur ve refahının mutlak bir şekilde tesis edilmesi ile sorumludurlar. Bu makamlardan bir çıkar elde etmek, bulunduğu konumu kullanarak nepotizm yapmak, kendisini eşitler içinde daha eşit bir konuma getirmek İslam'ın özüne koşulsuz şartsız aykırı bir durumdur. Çünkü adam kayırmacılık ya da nepotizm olarak bilinen kavram, insanoğlunun düzenli bir yaşama geçiş sistemleri üretmeye başladığından itibaren süregelen ciddi bir problemidir. Bu husus toplumsal huzurun ve refahın bozulmasında en temel etken olarak görülürken çözümü

noktasında ise gerekli gayret ve adımların etkin bir şekilde atılmadığı da muhakkaktır. Diğer yandan, liyakat ilkesinin çağımızda tam manasıyla karşılık bulamamasının yegâne nedeni, hak kavramının yeteri kadar içselleştirilememesi ve anlaşılabilmesidir. Bu kavram üzerine, antik dönemlerden günümüze kadar birçok yorum ve düşünce geliştirilmiş, fikirler öne sürülmüştür. Dolayısıyla söz konusu kavramın bu kadar gündeme gelmesinin biricik sebebi de toplumda var olan işleyişin bir düzen çerçevesinde ele alınması ihtiyacından doğmaktadır. Toplum, hak mefhumunun yeteri kadar iyi işlediğini algıladığında bir düzen, işlemediğini düşündüğünde de kaosa doğru bir yönelim gerçekleştirmektedir. Bu durum, insanın hayatta kalma güdüsü ile tetiklenen önemli bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumların huzur ve refah içerisinde yaşaması, dayanışmayı temel bir gereklilik olarak kabul etmesi, nizamın bir refleks haline dönüşmesi, hak kavramının liyakat ilkesiyle etkin bir biçimde buluşmasıyla mümkündür.

Sonuç olarak liyakat, hak ve adalet mekanizmasının önemli bir parçası olmakla birlikte kişinin aday gösterildiği statü ile ilgili tüm şartları sağlaması ve eşit rekabet ortamı yaratılması sürecinin bütünüdür. Bu suretle nepotizmin tam karşısında yer almaktadır. İslam dini açısından da liyakatin gerçekleştirilmesi mutlak bir ibadettir. Çünkü Yüce Allah Kuran-ı Kerim'de bizlere şöyle buyurmaktadır. "İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder" (Necm Suresi-39).

KAYNAKÇA

- AKBULUT, Ahmet (2016), **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı**, Otto Yayınları, Ankara.
- BAKKAL, Ali (2005), “Ebû Bekir’in Halife Seçilmesinde “İmamlar Kureyş’tendir” Hadisinin Rolü Üzerine”, **İSTEM**, yıl:3, sayı:6, ss.87-104.
- BALCI, İsrail (1999), “Hz. Ebû Bekr Döneminde İç Siyaset ve İdare”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 11 ss.185-215.
- CİDDE, Ömer (2017), “Hz. Ömer’in Yönetim İlkeleri”, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017/2, cilt:4, sayı:7 ss.141-157.
- DEMİR Ömer, ACAR Mustafa, (2002), **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, 3. Baskı.
- GÜZEL, Ahmet (2012), “Muaviye ve Hz. Osman’a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Ğifârî”, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt 12, Sayı 3, ss. 43 – 68.
- HAMİDULLAH, Muhammed (2013), **İlk İslam Devleti**, çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul.
- KÖSEOĞLU, Nevzat (2013), **Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türkler’de İslam’da ve Osmanlı’da Devlet**, Ötüken Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- NUMANİ, Allame Şibli (2015), **Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, çev: Prof. Dr. Talip Yaşar Alp, İstanbul: Mahya Yayınları.
- SALLABİ, Ali Muhammed (2008), **II. Halife Hz. Ömer**, çev. Mehmet Akbaş, İstanbul: Ravza Yayınları.
- SARIÇAM, İbrahim (2015), **Hz. Ömer**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- SARIÇAM, İbrahim (), **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları**, 10. Baskı, Ankara.
- ŞERİATİ, Ali (2015). **Ebuzer**, Fecr Yayınları, çev: Abdullah Yegin, Ankara.
- ŞİMŞİR, Mehmet (2005), “Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Divan Teşkilatı”, **İSTEM**, Yıl:3, Sayı:6, ss. 265-290.
- YAZICI, Şehba (2018), “Hz. Peygamber Döneminde Âmillik”, **İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sayı 3 ss. 50-118.

YAZIR, Elmalılı Hamdi, **Kur'an-ı Kerim Yüce Meali**, sadeleştiren Kasım Yayla, Mer-ve Yayınları, İstanbul.

YILDIZ, Abdulvahap (2007), "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Hz. Ali'nin Şahsiyeti", **Har-
ran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (18), ss. 129-139.

ZEYDAN, Abdulkerim (1995), **İslam'da Ferd ve Devlet Münasebetleri**, Kayıhan Ya-yınları, 2. Baskı, İstanbul, Eylül.

İNTERNET KAYNAKLARI

GÖKÇE, Ali Fuat "**Devlet Adamı Hazreti Ali'nin Yönetim ve Adalet Anlayışı**", [http://www.assam.org.tr/document/Devlet_Adamı_Hz_Ali_nin_Yonetim_ ve_Adalet_Anlayisi.pdf](http://www.assam.org.tr/document/Devlet_Adamı_Hz_Ali_nin_Yonetim_ve_Adalet_Anlayisi.pdf) erişim 11/04/2019.

ASLAN, Halide "İslam Tarihi II", [https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/371/ mod_resource/content/2/d%C3%B6rt%20halife%20d%C3%B6neminde%20 idari%20ve%20mali%20yap%C4%B1%20medeniyet%20ve%20k%C3%BClt%C3%BCr.pdf](https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/371/mod_resource/content/2/d%C3%B6rt%20halife%20d%C3%B6neminde%20 idari%20ve%20mali%20yap%C4%B1%20medeniyet%20ve%20k%C3%BClt%C3%BCr.pdf) erişim 10/05/2019.

"Nepotism" <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nepotism> erişim 04/05/2019

"Fıtrat", <https://islamansiklopedisi.org.tr/fitrat> erişim 30/04/2019.

"Tevekkül", <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevekkul> erişim 30/04/2019.